

Pentti Kortelainen 15.11.2014 Muurlassa:

Pohjois-Suomen evakkolapset

Pentti Kortelainen kertoi Lapin evakoista. Varpu Vauhkonen kirjoitti ydinkohdat seinälle yleisön nähtäville. (Kuva: Lauri Kosonen)

Kaikki tietävät, että Karjala on menetetty, monet tietävät senkin, että Petsamo on menetetty, mutta juuri kukaan sallalaisten ja kuusamolaisten lisäksi ei tiedä, että luovutettuihin alueisiin kuuluu myös Sallan-Kuusamon alue.

Olen koettanut pitää ääntä Sallasta ja tämän vuoksi olen nyt täällä. Tarkoitukseni on puhua teille Petsamon sekä Sallan luovutetuista alueista sekä Lapin sodasta.

Petsamo

Petsamo oli osana Suomea 1920-1944. Venäjän kanssa solmitussa Tarton rauhassa 14. lokakuuta 1920 Petsamo liitettiin Suomeen, mutta jouduttiin jatkosodan päättäneen Moskovan välirauhansopimuksen mukaan kokonaan luovuttamaan Neuvostoliitolle. Lisäksi Petsamon länsipuolella sijaitseva Inarin kuntaan kuuluva Jäniskosken-Niskakosken alue myytiin Neuvostoliitolle vuonna 1947 Pariisin rauhansopimuksessa sovittujen saksalaisten varojen jäädyttämisen vastineeksi. Alueella sijaitsee Petsamon nikkeli-kaivoksille sähköä tuottava Jäniskosken voimalaitos.

Petsamon alue, Korvatunturista Kalastajasaarenon pohjoiskärkeen, syntyi Venäjän ja Norjan yhteisalueesta vuosien 1826 ja 1849 rajankäyntien tuloksena. Alkuperäisväestönä aluetta asuttivat kolttasaamelaiset, jotka harjoittivat puolipaimentolaista elämäntapaa kolmen kylänsä alueilla. Ortodoksinen munkkiluostari, joka oli ollut Petsamossa jo 1550-luvulla, perustettiin uudelleen 1800-luvun lopulla. Petsamon kysymyksen historiallisena taustana olivat Suomen Lapin asukkaiden

perinnäiset kalastusoikeudet Jäämeren rannalla, suomalaisten siirtolaisuus alueelle 1800-luvun loppupuolella sekä suomalaisten suunnitelmat maantien rakentamiseksi Ivalosta Petsamoon ja ensimmäisen maailmansodan suurvaltapolitiikka. Tähän liittyy se, kun Venäjän keisari myönsi Suomen suuriruhtinaskunnalle senaatin aloitteesta Petsamon alueen korvauksena Pietarin lähellä Siestarjoella sijainneesta teollisuusalueesta, joka oli siirretty Suomesta Venäjälle.

Petsamo muodosti oman lääninsä vuonna 1921. Sen jälkeen Petsamo oli Oulun lääniin ja vuodesta 1938 Lapin lääniin kuuluva kunta ja kihlakunta. Kihlakuntaan kuuluivat vuosina 1936-1944 Petsamon lisäksi Inari ja Utsjoki. Petsamon tärkeimmäksi elinkeinoksi kalastuksen oheen nousi 1930-luvulla kaivosteollisuus. Englantilais-kanadalainen yhtiö suunnitteli Kolosjoelle nikkeli-kaivosta, mutta 2. maailmansota keskeytti hankkeen. Talvisodan jälkeen suomalainen tytäryhtiö Petsamon Nikkeli Oy teki malmintointussopimuksen saksalaisten kanssa. Tuotanto käynnistyi vuoden 1943 alussa.

Talvisodan edellä Valtiollinen poliisi pidätti kymmeniä petsamolaisia epäiltynä vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi. Tapahtumasarja kuulusteluineen, maanpetostuomioineen ja kuolonuhreineen tunnetaan Petsamon suurena vakoilujuttuna, jossa monet kysymykset odottavat edelleen vastausta. Talvisodassa Petsamossa käytiin taisteluja erityisesti Jäämerentien suunnalla. Väestöä evakuoitiin Inariin ja Tervolaan. Väli- rauhan sopimuksessa Suomi sai pitää osapuulleen koko Petsamon, jälleenrakennus alkoi ja pääosa väestöstä palasi evakkotaipaleelta. Väli- rauhan aikana Liinahamarin satama toimi Suomen ja Ruotsin tärkeänä huoltoreittinä ja vilkkaana kauttakulkupaikkana.

Jatkosodan alussa saksalainen Norjan armeija aloitti Petsamosta käsin hyökkäyksen kohti Muurmanskia. Siviilihallinto pysyi suomalaisten käsissä. Syyskuun alussa 1944 Suomi solmi aselevon Neuvostoliiton kanssa ja Petsamo evakuoitiin uudelleen. Lokakuussa neuvostojoukot valtasivat alueen. Pääosin petsamolaiset siirrettiin Kalajoelle ja asutettiin maanhankintalain nojalla seuraavina vuosina Tervolaan. Maanhankintalakia ei sovellettu kolttasaamelaisiin, joilta jäi maat ja kalavedet sekä porokarja Petsamoon. He asettuivat ensin Nellimiin ja vuosikymmenen lopulla Lapin maatalousseuran asutussuunnitelman mukaisesti myös Näätämöön. Vasta vuoden 1955 kolttalaki ratkaisi kolttasaamelaisten maanomistuskysymyksen. Heidät asutettiin suureksi osaksi Inarin kuntaan: Sevettijärven, Nellimin ja Näätämön kyliin.

Sallan-Kuusamon alue

Puhun tässä lähinnä Sallan asioista. Sallan paikalla oli aikaisemmin Kuolajärven lapinkylä. 1500-luvun puolivälissä Kuolajärvellä oli 15 veroa maksavaa perhettä, mutta 1600-luvun lopussa ainoastaan kuusi perhettä. Vielä tuolloin Kuolajärvi oli kokonaan lappalaisten asuttama. Ensimmäiset uudisasukkaat tulivat 1700-luvun alussa. (Koivisto 1971, 175.)

Sallan (Kuolajärven) asukasmäärä oli vuonna 1700 vain 70 henkeä. Sadassa vuodessa (1800) se oli kasvanut jo yli 7-kertaiseksi (502) ja vuoteen 1900 mennessä samassa suhteessa eli 3615 henkeen. (Koivisto 1971, 175).

Vuonna 1939, siis ennen sotia väkeä oli 8300 henkeä, joista luovutetulla alueella 3700 henkeä. Vuonna 1950 Sallan väkiluku oli 9542 ja korkeimmillaan se oli vuonna 1966 (11041) henkeä. (Heinänen 1993.) Siitä alkaen väkiluku on alkanut laskea työttömyyden ja maastamuuton seurauksena ollen se tällä hetkellä ainoastaan (15.11.2014) 3800 henkeä.

Palataanpa kuitenkin aikaan, jolloin evakkolasten taival alkoi eli vuoteen 1939 ja sen marraskuun 30. päivään. Alueen väestöä ei ollut evakuoitu ennen sodan alkamista ollenkaan. Rajakylistä, kuten kotikylästäni Alakurtilta, evakkoon lähtö oli kiireinen. Oli lähdettävä heti, kun vihollinen oli ylittänyt rajan ja saatu tieto siitä kylään. Kylään johtavaa tietä ei ollut aurattu talvisin lainkaan, kuten ei tuolloinkaan. Lähdettiin hevosten tai porojen reessä, hiihtäen, kävellen, vesikelkassa sairaita ja vanhuksia vetäen tai lapsia sylissä kantaen. Minäkin 11-vuotias poikanen, kannoin 2-vuotiasta sisartani ja kolme minua nuorempaa veljeäni juoksi perässäni. Niin heitä piti olla kolme, mutta olikin vain kaksi. Nelivuotias veljeni oli lähtenyt omille teilleen eikä hänestä tiedetty tuntikausiin mitään. Lopulta hän kuitenkin löytyi muun väen joukosta. Koko Alakurtin väki, noin 300 henkeä, kapealle tieuralle yhtä aikaa tunkien. Kaaoshan siitä syntyi. Välillä oli pysähdyspaikka, jossa koetettiin saada kaikille sairaille, vanhuksille ja pienimmille lapsille kyyti eteenpäin. 20 kilometrin päässä oli jo aurattu tie vastassa ja siitä päästiin kuorma-auton lavalla ensin Sallan ja sitten Kemijärven kirkolle, josta yli vuorokauden kuluttua junalla Tornionjokivarteen. Ylikurttilaiset joutuivat kulkemaan osittain tiettömän taipaleen yli päästäkseen kirkolle johtavalle tielle.

Osalla kyläläisistä oli toisenlainen taival. Kylän syrjäisimpien talojen (Kutujärven ja Nivalan) väki jäi venäläisten vangiksi. Hautalan Jussi sai kuitenkin venäläisten huomaamatta perheensä ja veljensä perheen porojen rekeen ja halki erämaiden he pääsivät monen vuorokauden jälkeen ihmisten ilmoille. Osalla vankinaoloaika kesti koko talvisodan ajan. Sodan jälkeen heidät palautettiin takaisin Suomeen.

Koko Sallan väki joutui talvisodan ajaksi evakkotielle, lähinnä Tornionjokilaaksoon. Väli rauhan aikana kirkonkylän väki sai palata kotipaikalleen uutta kotia rakentamaan. Muihin luovutetun alueen kyliin ei juurikaan päästy, ei minunkaan kotikylääni.

Jatkosodan ajaksi sallalaiset joutuivat jälleen evakkotielle. Luovutetun alueen väestö (kirkonkylää lukuunottamatta) oli jo evakossa ja he jatkoivat siellä oloaan Lapin sotaan asti. Väestön evakuointi Lapin läänin alueella aloitettiin jo Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana heinä-elokuussa 1944. Noin 12 000 läänin pohjoisimpien ja itäisimpien kuntien asukasta katsottiin parhaimmaksi evakuoida sotatoimien kiihdyttämän partisaanitoiminnan takia. Lähinnä työkyvyttömän väestön evakuointi aloitettiin 2. syyskuuta Moskovan rauhan rajan takaisilta Sallan ja Kuusamon itäosien asutuilta alueilta. Väestö sijoitettiin Tornionjokivarren Karunkiin. Tilanne muuttui kuitenkin nopeasti ja 5. syyskuuta koko Lapin lääni (111 000 henkeä) ja Oulun läänin itäosien kunnat tulivat evakuoitaviksi. Mukaan sai karjan lisäksi ottaa vain arvoesineet, vaatteita ja elintarvikkeita.

Sallalaisia sijoitettiin eri puolille Suomea, kahdeksaan lääniin ja 55 eri pitäjään. Suurin osa sallalaisista evakuoitiin kuitenkin Keski-Pohjanmaan kuntiin. Keskeisimpiä sijoituskuntia olivat Kälviä, Kaustinen, Alaveteli ja Halsua. Kälviästä tuli sallalaisten seurakunnallinen ja tosiasiallisesti myös kunnallinen keskus, kun Oulun hiippakunnan tuomiokapituli määräsi Sallan kirkkoherra Erkki Koiviston pyynnöstä Kälviän kirkon myös Sallan seurakunnan kirkoksi. Ruotsiin sallalaisia evakuoitiin 400 henkeä. Kaikkiaan sallalaisia evakkoja oli 8800.

Väestön palautus kotikuntiinsa aloitettiin jo lokakuussa niille alueille, jotka olivat jo vapautuneet saksalaisista. Varsinainen palautus alkoi keväällä 1945 kelirikkojen jälkeen. Palautus tapahtui vähitellen. Heinäkuun 1945 loppuun mennessä kaikki Ruotsiin evakuoitettujen sallalaisten oli palautettu Suomen puolelle Karunkiin.

Suomeen evakoiduista oli tammikuun lopussa 1946 palannut Sallaan runsaat 2000 henkeä. Muualle Lapin lääniin oli sijoitettu noin 1200 sallalaista. Vaikka Lapin läänin väestö katsottiin vuoden 1947 lopussa käytännössä palautetuksi omille asuinalueilleen, oli siirtoväkeen kuuluvaa väestöä läänissä kuitenkin vielä Sallan luovutetun alueen väestö sekä kokonaan alueensa menettäneet petsamolaiset. Itse kuulun tähän luovutetun Sallan alueen väestöön ja evakkoajaksi kesti 12 vuotta, mutta tunnetasolla se jatkuu edelleenkin.

Uusi Sallan kirkonkylä perustettiin jäljelle jääneen kunnan Märkäjärvelle. Luovutetun Sallan alueen väestö sijoitettiin jäljelle jääneeseen Sallaan, lähinnä Keminniemielle. Nämä entisten kauniitten järvenrantojen ja jokivarsien asukkaat saivat nyt asuttavakseen asumattomat korvet ja hallaisten jänkien laitamat. Täällä he osaltaan osallistuivat ”Sallan ihmeen” toteuttamiseen. Sallasta tuli voimakas maatalouspitäjä. Salla oli 1950-luvulla Suomen johtava asutus- ja raivauspitäjä sekä Lapin läänin johtava meijeripitäjä. (Koivisto 1971, 180.)

1960-luvulla myönteinen kehitys katkesi. Väkiluvun kasvu pysähtyi ja kääntyi laskuun. Koneellistumisen ja rationalisoitumisen takia maatalous alkoi tuottaa ylimääräistä: tapahtui voimakas rakennemuutos. Eikä kotikaan siellä Sallan korvessa miellyttänyt, kun vertailtiin niitä entisiin kotiseutuihin. Työvoimaa vapautui työttömyyskortistoon ja Ruotsiin. Samalla väestön ikäjakauma vääristyi, kun lähtijät olivat lähinnä nuorta työikäistä väestöä ja paikkakunnalle jäi eläkeikäistä väestöä. Osa nuoristakin jäi kuitenkin kotitalalleen jatkamaan isiensä työtä.

Ruotsiin muutto oli niin voimakasta, että leikkillisesti sanottuna Göteborg oli Sallan suurin sivukylä tai Göteborgissa asui enemmän sallalaisia kuin Sallassa. Toimeentulo Ruotsissa oli helpompaa kuin Sallassa. Useimmat saivat paikan autotehtailta. Toiset sopeutuivat hyvin ja jäivät pysyvästi Ruotsiin. Toiset palasivat takaisin Suomeen. Kaikkia vaivasi kuitenkin koti-ikävä. Siitä on ollut osoituksena vuosien ajan ruotsalaisilla kilvillä varustettujen autojen saapuminen kesäisin autioituneiden kotitalojen pihoilta. (Snellman, 2003.)

Sallalaisten evakkolasten pärjääminen oli siis muuttamista Ruotsiin tai jäädä työttömyyskortistoon kotinurkille. Minä itse olen purkanut pahaa oloani tutkimustyöhön. Tutkin luovutetun Sallan alueen väestön sosiaalista liikkuvuutta ajalta ennen talvisotaa.

Lapin sota 28.9.1944-27.4.1945

Lapin sota oli osa toista maailmansotaa ja se käytiin Suomen ja Saksan välillä Suomen Lapissa. Sota alkoi 28. syyskuuta 1944 ja päättyi 27. huhtikuuta 1945. Saksalaisten komentajana oli kenraalievosti Lothar Rendulic. Hänen edeltäjänsä oli kenraalievosti Eduard Dietl. Vahvuudet: 213 000 (alkuvaiheessa), arviolta 1 000 kaatunutta, yli 2 000 haavoittunutta ja 1 300 vankia. Suomalaisten komentajana taas oli kenraalimajuri Hjalmar Siilasvuo. Vahvuus: 60 000 (alussa), 75 000 (suurimmillaan 31.10.1944), 12 000 (1.12.1944 jälkeen), 774 kaatunutta, 264 kadonnutta ja 2904 haavoittunutta.

Jatkosodan aikana Suomi oli Oulu-Nurmes-linjalta pohjoiseen Saksan sotavoimien hallussa. Alueella toimi tänä aikana kuitenkin suomalainen siviilihallinto. Lapin lääninhallitusta johti tuolloin Kaarlo Hillilä. Syyskuussa 1944 solmitun Moskovan välirauhan ehtojen mukaan Suomen tuli ajaa saksalaisjoukot pois maasta alle kahdessa viikossa, mikä tarkoitti Lapin sodan syyttymistä maiden

välille. Pohjois-Suomessa, Suomen Lapissa ja Pohjois-Norjassa oli saksalaisia joukkoja noin 214 000 miestä, 32 000 hevosta ja 17 500 moottoriajoneuvoa sekä valtavat materiaalivarastot. Joukoista lähes puolet oli sitoutunut taisteluun Neuvostoliittoa vastaan Petsamon alueella eivätkä ne osallistuneet sotatoimiin suomalaisia vastaan. Saksalaiset katsoivat myös tärkeäksi Pohjois-Norjassa olevien joukkojensa paluutien varmistamisen.

Saksalaisjoukot ryhmittivät uudelleen ja ryhtyivät vetäytymiseen ennalta valmistellun operaatio Birken mukaisesti. Armeija vetäytyi taistellen suomalaisjoukkojen tieltä pohjoiseen, samalla turvautuen poltetun maan taktiikkaan. Sota muuttui talvella asemasodaksi Käsivarressa, kunnes viimeisetkin saksalaisjoukot huhtikuun lopussa 1945 vetäytyivät Norjan puolelle. Sen sijaan Sallan, Kiestingin ja Uhtuan alueilla jo vuodesta 1941 lähtien Neuvostoliittoa vastaan toimineet saksalaiset divisioonat olivat heikommin varustettuja kuin yleensä saksalaiset joukot, mutta ne olivat vuosien mittaan tottuneet pohjoisiin olosuhteisiin ja muodostivat suomalaisille vaarallisen vastustajan.

Saksalaisten tarkoituksena oli vetää joukkonsa Suomesta Pohjois-Norjaan ja ainakin osa sieltä Keski-Eurooppaan, jossa olivat käynnissä koko sodan ratkaisutaistelut. Suurten mies- ja materiaolimäärien siirrot vaativat kuitenkin paljon enemmän aikaa kuin oli edellytetty Suomen ja Neuvostoliiton aselepoehdoissa. Käytössä oli vain kaksi huonokuntoista satojen kilometrien pituista tietä. Neuvostoliitolle oli tärkeintä se, että suomalaiset sitoisivat toiminnallaan mahdollisimman paljon saksalaisia joukkoja niin, että niitä ei voisi siirtää Keski-Eurooppaan. Suomalaisille oli ratkaisevan tärkeää, että Suomi täyttää aseleposopimuksen ehdot.

Sekä suomalaiset että saksalaiset pyrkivät syyskuussa 1944 välttämään turhia tappioita kummallekaan osapuolelle. Käynnissä oli eräänlainen sopupeli tai valesota. Osapuolet sopivat keskenään siitä, milloin saksalaiset vetäytyvät erikseen nimetyiltä paikkakunnilta ja milloin suomalaiset ottavat alueen haltuunsa. Neuvostoliitto kiinnitti voimakkaasti huomiota suomalaisten hitaaseen etenemiseen ja tuotettuihin vähäisiin tappioihin.

Lapin sodan ensimmäinen taistelu käytiin Pudasjärvellä 28. syyskuuta 70 vuotta sitten. Ranualla käytiin myös kovia taisteluita. Suomalaiset tekivät Lapin sodan aikana uhkarohkean maihinnousun aseettomilla rahtilaivoilla Tornion Röyttään. Maihinnousu johti Tornion taisteluun, jossa kuoli yli 300 suomalaista. Kaupunkia ei ehditty evakuoida, joten siviiliväestö joutui keskelle sotänäyttämöä. Saksalaiset tuhosivat Rovaniemen kauppalan lokakuussa 1944 lähes täydellisesti. Myös Ranuan suunnasta edenneet suomalaisjoukot ehtivät todistamaan kauppalan tuhoa. Lapin sota saksalaisia vastaan aiheutti noin 168 000 ihmisen lähdön evakkotielle.

Omaakohtaisia kokemuksia ja tuttavilta kuulemiani tietoja saksalaisajasta on kovin vähän. Asuin välirauhan ajan Kemijärven Kostamossa, jossa ei kovinkaan paljon saksalaisia liikkunut. Kirkonkylälle, jossa saksalaisia oli, oli matkaa toistakymmentä kilometriä. Saksalaissotilaat kävivät kyllä vapaa-aikanaan Kostamossakin katsastamassa kylän tyttöjä. Katselin kuitenkin Kostamosta niitä saksalaisia lentokoneita, jotka nousivat Ketolan lentokentältä pommitusretkelle itärajalles. Laivue laivueen perään oli joko menossa rintamalle tai palaamassa sieltä. Olin myös käymässä kirkolla, kun koulutalo paloi. Koulu oli saksalaisten sotilassairaalana. Kuulin Vian asukkaiden kertomana, että Viassa oli suuret elintarvikevarastot ja Misissä taas asevarastot. Elintarvikkeet tuotiin junalla Vikaan ja saksalaisten ottamat venäläiset vangit tyhjänsivät junavaunuja. Viassa toimi Myllyojan varrella myös leipomo. Viasta elintarvikkeet vietiin rintamalle kuorma-autoilla. Saksalaisilla oli myös viihdetoimintaa. Näytettiin elokuvia ja erilaiset taiteilijat esiintyivät. Näin tapahtui ainakin Rovaniemellä ja Viassa,

miksei muuallakin, missä oli saksalaisia sotilaita. Suomalaisilla siviileilläkin oli mahdollisuus olla mukana näissä näytöksissä. Näinä iltoina syttyi myös monta romanssia.

Lapin evakuointi

Suomalaisten tehdessä aselevon Neuvostoliiton kanssa 4.9.1944 aloitettiin pohjoisen Lapin evakuointi ja kahden päivän kuluttua evakuointikäsky koski koko Lappia sekä kaikkia Pohjois-Suomen itäisiä kuntia. Suurin osa Lapin väestöstä evakuoitiin. Ruotsi vastasi myönteisesti pyyntöön, että osa pakolaisista saisi siirtyä Tornionjoen länsipuolelle. Suurin osa evakuoitiin kuitenkin muualle Suomeen, etupäässä Pohjanmaalle. Ruotsiin meni noin 56 000 henkeä. Yhteensä Lapin läänistä evakuoitiin 103 885 henkeä. Evakkojen kokemukset sijoituspaikoistaan ovat hyvin monenlaisia. On mukavia muistoja ja vähemmän mukavia. Sallalaiset evakuoitiin pääasiassa Keski-Pohjanmaalle ka kemijärveläiset Etelä-Pohjanmaalle. Osa sallalaisista oli Lapin sodan alkaessa evakkona lähikunnissa, kuten muun muassa Kemijärvellä. Nämä sallalaiset evakot evakuoitiin kemijärveläisten mukana heidän sijoituskuntiinsa. Muistan, kuinka saksalaiset sotilaat toivat evakkomatkalle meneville ainakin huopia, kun me olimme kylmissä härkävaunuissa matkalla sotaa pakoon. Minun kotiväkeni oli Lapin sodan ajan evakossa Korttesjärven Ylikylässä Karrin talossa.

Saksalaiset vetäytyivät kohti Norjaa suomalaisten seurattessa ja taistellessa tulivoimaisten jälkijoukkojen kanssa. Väestö oli evakuoitu Pohjanmaalle ja Ruotsiin.

Miinavaara

Saksalaiset miinoittivat Lappia runsaasti vetäytyessään ja tuhosivat suuren osan infrastruktuuria, esimerkiksi sillat, osia tiestöstä ja rautatiet. Yli 100 000 lappilaista palasi Lapin sodan taistelujen jälkeen kotiseudulle Ruotsista ja Pohjanmaalta. Monet olivat menettäneet kaiken. Toiset saattoivat jatkaa elämäänsä tuhoamatta jääneissä saunoissa tai navetoissa. Saksalaisten asettamat miinat vaativat lisäksi uhreja vielä vuosia sodan jälkeen.

Naiset saksalaisten matkassa

Saksalaisten sotilaitten mukaan lähteneitten naisten määrää on vaikea arvioida. Puhutaan sadoista jopa yli tuhannesta naisesta. Mikä sai lähtemään? Miksi palata? Minkälainen oli vastaanotto takaisin palanneilla.

”Sitä nuori kansa seurusteli saksalaisten kanssa. Ei kai siinä mitään outoa ollut, oltiin ystäviä, niin kuin nuoret keskenään ovat. Ei siinä osattu pelätä ketään eikä mitään. Tuli ihan ystävyysuhteita. Hehän tulivat iltasella saunaan ja kylpemään, ja käymään. Niillä oli tosiaan leipä kainalossa. Suomalaisia miehiähän ei siellä ollutkaan. Kaikki, jotka olivat siinä iässä, olivat rintamalla ja vanhat työkompaniassa. Sitten ei ollut kuin lapsia. Eihän sitä aluksi osattu ollenkaan puhua saksaa. Kyllä kai sitä käsillä puhuttiin ja lapsethan äkkiä oppi. Nuorisohan äkkiä oppi sen, ei sitä aluksi osannut ollenkaan. Kyllähän se alkuun hyvänä koettiin, että saksalaiset olivat siellä. Ja vielä lopussakin. Eihän sitä osannut kuvitella, että se voikin mennä näin päin. Se oli silloin ihan loppuvaiheessa, 1944 kevättalvella, kun vasta alettiin kuvitella, että se voikin mennä näin päin, ei ne osanneet itsekään sitä kuvitella, varmastikaan. Sinne olisimme jääneet vihollisen jalkoihin, ellei saksalaiset olisi koonneet siviilikansaa ja tuoneet Rovaniemelle.” (Virolainen 1999, 95.)

Ystävystyminen ja rakastuminen olivat eräitä syitä siihen, että naiset lähtivät saksalaisten mukaan. Muitakin syitä varmaan oli. Miksi sitten palattiin takaisin, jos palattiin. Rakkaus saattoi loppua, rakastettu saksalainen sotilas saattoi kaatua tai joutua kadoksiin. Silloin oli tietenkin luonnollista yrittää palata omiensa luokse. Vastaanotto kotona saattoi olla odottamaton. Toiset otettiin avosylin vastaan, kun taas toisia ei haluttu edes tuntea.

Varjosota

Tornionjokilaakson taistelut lokakuun 1944 alussa muodostivat Lapin sodan aktiivisimman vaiheen. Ne merkitsivät käännekohtaa Suomen suhtautumisessa vanhaan aseveljeen Saksaan. Väli rauhan ehtojen mukaisesti Suomen tuli karkottaa maassa olevat saksalaisjoukot alle kahdessa viikossa. Suomalaiset ja saksalaiset joukot olivat kuitenkin tehneet salaisen sopimuksen ja aikataulun rauhanomaisesta vetäytymisestä ja suomalaiset etenivät saksalaisten jäljessä sopimuksen mukaan. Lapissa saksalaiset eivät ryhtyneet toimiin suomalaista siviiliväestöä vastaan ja Lapin siviiliväestö päästiin evakuoimaan pääosin Ruotsiin ja Pohjanmaalle. Neuvostoliitto kuitenkin vaati aktiivisempaa toimintaa. Ensimmäinen Manner-Suomen alueella tapahtunut vakavampi kahakka sattui Sillankorvan maastossa 20 kilometriä Pudasjärveltä Oulun suuntaan 28. syyskuuta 1944 suomalaisosaston pyrittäessä kohti Pudasjärveä. Saksalaisten jalkiosastosta kaksi sotilasta kaatui, neljä haavoittui ja kaksi joutui vangiksi.

Maihinnousu Röyttään

Neuvostoliiton tahtoa noudattaen suomalaiset ryhtyivät aktiiviseen sodankäyntiin. Kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuon johdolla toteutettiin Oulusta käsin 1. lokakuuta 1944 maihinnousu Tornion Röyttään. Sotilaallisesti hyökkäys oli uhkapeliä, sillä laivat olivat avomerellä täysin suojeittomia, eikä maihinnousulla ollut alussa lainkaan ilma- tai muuta tulitukea. 3. lokakuuta kolmannen hyökkäysjoukon suojaksi saatiin jo kolme Brewster BVV-hävittäjää. Maihinnousujoukkojen ja materiaalien purku rahtilaivojen ruumasta tapahtui kuitenkin hitaasti tikkailla ja nostureilla: purku kesti tuntikausia. Neljännen aallon ollessa nousemassa maihin saksalaiset syöksypommittajat lopulta tuhosivat kaksi kauppalaivaa aiheuttaen noin 60 miehen tappiot. Suomalaisjoukot ehdivät kuitenkin ottaa sataman haltuunsa ja etenivät kaupunkiin. Kaikkiaan joukkoja lastattiin maihin yhteensä 12 500 miestä viidessä hyökkäysaallossa.

Tornion valtaus

Jo maihinnousua edeltävänä yönä Tornion seudulla oleilleet suojeluskuntalaiset ottivat haltuunsa kaupunginsaaren alueen. 250 miehen joukko muodostui pääosin Länsi-Pohjan liikennepiirin miehistöstä, ja 961. Ilmasuojelukomppaniasta. Joukko ei onnistunut valtaamaan Tornion rautatieasemaa ja saksalaiset pitivät puolensa myös keskustan saksalaissairaalan luona sekä upseerikerholla. Vastassaan suomalaisilla oli 300-400 huoltojoukkojen miestä, ei varsinaisia taisteluosastoja.

Pääjoukko suuntasi pohjoiseen Tornioon. Ensimmäisen taistelukosketuksen jälkeen vahvaa vastarintaa odottaneet suomalaisjoukot ryhmittäytyivät hyökkäysmuodostelmaa varten, jolloin yllätysiskun mahdollisuus menetettiin. Suomalaisjohdolla oli koko hyökkäyksen ajan käsitys huomattavasti voimakkaammista saksalaisjoukoista kuin vastassa todellisuudessa oli. Hyökkäyssuunnitelman vastaisesti kaikki yksiköt sitoivat itsensä taisteluihin etenemällä suoraan rautatieasemaa kohti. Hyökkäys jumitui asema-alueelle. Saksalaiset pelastivat itselleen ja evakuoinnille lisäaikaa pitämällä

useita neuvotteluja, joissa koettivat saada suomalaiset pitäytymään aikaisemmassa perääntymissuunnitelmassa. Samalla joukkojen ja kaluston evakuointi juniin jatkui keskeytymättä. Tornion rautatieasema ja Pikku-Berliini saatiin vallattua kiivaiden taistelujen jälkeen: saksalaiset peräytyivät sekasortoisesti jättäen haavoittuneet ja kalustonsa. Suomalaisia kaatui yli 40 miestä. Maihinnousujoukkojen saavuttua kaupungissa käytiin rajuja taisteluita. Kaupunkia ei ollut ehditty evakuoida, joten siviiliväestö jäi osin taisteluiden keskelle.

Suomalaisten ongelmia

Saksalaisilta jäi paljon elintarvikevarastoja, joihin sisältyi huomattava määrä alkoholi-juomia. Suomalaisyksiköiden vallattua varastot alkoi juomien hamstraus ja juopottelu. Osittain juominkeihin osallistuneet upseerit eivät tiedottaneet asiasta ylimmälle johdolle. Tilanne Pikku-Berliinin alueella kehittyi nopeasti kaaosmaiseksi. Aikanaan humalasta selvittiin ja taisteltiin saksalaisten kanssa. Taistelu Torniossa ratkesi suomalaisten eduksi ja saksalaisjoukot lähtivät vetäytymään kohti Kemiä ja Rovaniemeä.

Jälleenrakennus

Saksalaiset tuhosivat Lapin sodassa yli 5000 asuinrakennusta ja 4000 venettä. Jälleenrakennusta hidasti se, että kaikesta rakennusmateriaalista oli pulaa. Koko Rovaniemen kauppala oli tuhottu. Kaikki piti rakentaa uudestaan. Palaneitten rakennusten raunioista etsittiin ja puhdistettiin vanhoja tiiliä ja ruostuneita rautanauvoja oiottiin ensi hätään, kun parempaa ei ollut saatavissa. Itse olin mukana Rovaniemen jälleenrakentamisessa kaatamalla tukkeja Rovaniemen mlk:n Ylinammassa ja Vaattungissa. Tukit tietenkin kuljetettiin sahoille ja sahattiin talojen rakennustarpeiksi.

Sodan päätös

Saksalaiset saatiin ajetuksi pohjoista kohti Norjaan. Sota päättyi 27.4.1945.